

ER

Comparative Literature
Review

Επιθεώρηση Συγκριτικής Λογοτεχνίας

Τεύχος 2 | 2024

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ COMPARATIVE LITERATURE REVIEW

ISSN: 2945-0659 (Online) | Journal homepage: <https://ejournals.lib.auth.gr/complit>

Δημόδης πεζός λόγος του 16ου αιώνα (Book Review)

David Holton

To cite this book review: Holton, David. Βιβλιοκρισία στο Δημόδης πεζός λόγος του 16ου αιώνα, των Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, Ελένη Καραντζόλα, και Κατερίνα Τικτοπούλου. *Επιθεώρηση Συγκριτικής Λογοτεχνίας*. Τόμος 2 (2024): 149–151. DOI: 10.26262/clr.v0i2.10355

To link to this book review: <https://doi.org/10.26262/clr.v0i2.10355>

Published online: 6 Dec 2024

Submit your book review to this journal

A double-blind peer review journal

© 2024 The Author(s).
Published by School of Philology AUTH

This article is licensed under **CC BY-NC 4.0** International License
Hosted and distributed by: Prothiki AUTH scientific publications management,
Library & Information Centre, Aristotle University of Thessaloniki

Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, Ελένη Καραντζόλα, Κατερίνα Τικτοπούλου. *Δημώδης πεζός λόγος του 16ου αιώνα*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης – Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2023. Σελίδες CXXII+761. Εισαγωγή, Ανθολογημένα κείμενα, Εικόνες, Εργοβιογραφικά σημειώματα συγγραφέων & μεταφραστών, Γλωσσάρι, Χρονολόγιο, Κατάλογος χειρογράφων & εγγράφων, παλαιών εκδόσεων & εικόνων, Βιβλιογραφία, Ευρετήριο κύριων ονομάτων. ISBN 978-960-250-798-8

Δημώδης πεζός λόγος του 16ου αιώνα

ΑΠΟ ΤΟΝ DAVID HOLTON

• Ομότιμο Καθηγητή Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, Faculty of Modern & Medieval Languages & Linguistics, University of Cambridge

* **E-mail:** dwh11@cam.ac.uk

Το βιβλίο *Δημώδης πεζός λόγος του 16ου αιώνα* είναι ένα σημαντικό κατόρθωμα που αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της ελληνικής φιλολογικής επιστήμης. Συνεπώς, καταρχήν χρωστάμε ευχαριστίες και συγχαρητήρια στις συγγραφείς του βιβλίου.¹ Είναι εξαιρετικά λυπητερό ότι η αείμνηστη Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, η οποία είχε την αρχική –και πρωτότυπη– ιδέα για το βιβλίο και αφιέρωσε πολλά χρόνια της ζωής της στην πραγματοποίηση των στόχων της, δεν πρόλαβε να δει δημοσιευμένο το προϊόν του πολυετούς μόχθου της. Το βιβλίο ολοκληρώθηκε, όμως, από τις δύο συναδέλφους της, τις κυρίες Καραντζόλα και Τικτοπούλου, διακεκριμένες επιστήμονες σε διαφορετικά

αλλά συναφή ερευνητικά πεδία, πράγμα που όχι μόνο τιμά τη μνήμη της Κακουλίδη-Πάνου, αλλά και εξασφαλίζει την ποιότητα και την εγκυρότητα του τόμου.

Γιατί, όμως, είναι τόσο σημαντικό αυτό το βιβλίο; Παλαιότερα πιστεύαμε ότι, κατά τον 16ο αιώνα αλλά και τον 17ο, τα λογοτεχνικά κείμενα γραμμένα στη δημόδη ελληνική ήταν σχεδόν αποκλειστικά έμμετρα –ποιητικά– έργα, τα περισσότερα σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους με ομοιοκαταληξία. Οι εξαιρέσεις δεν ήταν πολλές. Τα πιο γνωστά από αυτά τα κείμενα είναι ίσως: *Η Παλαιά τε και Νέα Διαθήκη* του Ιωαννίκιου Καρτάνου, το *Χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων*, και το *Άνθος των Χαρίτων*, κείμενα με θρησκευτικό, ιστορικό ή ηθικοδιδασκτικό περιεχόμενο. Εξαιρέσεις, επίσης, με την έννοια ότι, την ίδια εποχή, έργα με ανάλογο υλικό αλλά γραμμένα σε στίχους αφθονούν· παραδείγματα: η *Κοσμογέννησις* του Γεώργιου Χούμνου, *Της Κρήτης ο χαλασμός* του

¹ Το κείμενο αυτό βασίζεται στον χαιρετισμό που εκφώνησε ο κ. Holton στη βιβλιοπαρουσίαση που έγινε στις 24 Ιανουαρίου 2024, στο Αναγνωστήριο της Μπενακείου Βιβλιοθήκης στην Αθήνα.

Μανώλη Σκλάβου, *Μάλτας Πολιορκία* του Αντώνιου Αχέλη, και πολλά άλλα. Μαθαίνουμε τώρα ότι η πεζογραφία του 16ου αιώνα είναι πολύ πλουσιότερη απ' ό,τι συνήθως πιστεύεται. Συμπεριλαμβάνει αρκετά αφηγηματικά κείμενα, όπως π.χ. η αγιολογική μυθιστορία *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ, Στεφανίτης και Ιχνηλάτης*, βίοι αγίων, και κείμενα μεταφρασμένα από αρχαία ελληνικά ή ιταλικά κ.λπ. Μερικά από αυτά ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή ως έντυπα βιβλία μέχρι τον 19ο αιώνα, αλλά έπεσαν στη λήθη και σήμερα διαβάζονται και μελετώνται μόνο από έναν περιορισμένο κύκλο ειδικών.

Εκτός από λογοτεχνικά έργα, όμως, υπάρχουν και πολλά άλλα κείμενα γραμμένα σε δημώδη ελληνικά που συγκεντρώνονται σε αυτόν τον τόμο. Δεν θα απαριθμήσω όλα τα διάφορα είδη στα οποία ανήκουν. Είναι αυτονόητο ότι η δημώδης γλώσσα χρησιμοποιούνταν και στο χαρτί για ένα ευρύ φάσμα καθημερινών λειτουργιών, από απλή επικοινωνία (επιστολές) έως καταγραφή συμφωνιών, αποφάσεων, καταλόγων κ.λπ. Η κατηγορία των εγγράφων, για παράδειγμα, περιλαμβάνει διαθήκες, προικοσύμφωνα, συμβάσεις μαθητείας, πληρεξούσια, αγοροπωλησίες, διπλωματικά έγγραφα κ.λπ. Σε αυτόν τον τόμο ανθολογείται μια πλούσια επιλογή κειμένων όλων των ειδών, η πλειονότητα των οποίων είναι ανέκδοτη (δηλαδή, σώζονται μόνο σε χειρόγραφα). Αυτά που είναι δημοσιευμένα, συχνά βρίσκονται σε δυσεύρετα περιοδικά, και κάποτε περιέχουν λάθη μεταγραφής. Οι κοινοί παράγοντες είναι ότι όλα αυτά τα κείμενα χρησιμοποιούν τη δημώδη γλώσσα και είναι γραμμένα σε πεζό λόγο.

Αλλά τι εννοούμε με δημώδη γλώσσα; Είναι μια μη αρχαϊζουσα, μη λόγια μορφή της ελληνικής, που, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αντιπροσωπεύει την καθομιλουμένη της εποχής, ίσως και της γεωγραφικής περιοχής όπου γράφτηκε. Δεν πρόκειται για μια ενιαία, ομοιόμορφη γλώσσα αλλά για διάφορες ποικιλίες. Μερικά κείμενα εμφανίζουν διαλεκτικά χαρακτηριστικά (κυπριακά, κρητικά) ή γνωρίσματα άλλων τοπικών ποικιλιών

(κυρίως επτανησιακών). Υπάρχουν και κείμενα που περιέχουν ορισμένα αρχαϊστικά στοιχεία, χωρίς η γλώσσα τους να είναι συστηματικά αρχαϊζουσα. Ίσως ο χαρακτηρισμός «μικτή γλώσσα» ταιριάζει εδώ. Κοντολογίς, η γλωσσική μορφή των κειμένων εξαρτάται από τον βαθμό της μόρφωσης και τη γεωγραφική προέλευση του γράφοντος, από τη μια μεριά, και από την άλλη, το θέμα και το περιεχόμενο του κειμένου και το κοινό ή τον αναγνώστη (ή ακροατή), στον οποίο απευθύνεται.

Ως αποτέλεσμα, τα ανθολογημένα κείμενα προσφέρουν πολυτιμότερο υλικό στον μελετητή της ιστορίας της ελληνικής, υλικό που αφορά όλους τους γλωσσικούς τομείς: φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία και λεξιλόγιο. Σε μερικά κείμενα μπορούμε να διακρίνουμε τα πρώιμα στάδια της διαμόρφωσης μιας κοινής γλώσσας, ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που οι συγγραφείς μας χαρακτηρίζουν, ορθότατα, ως αποδιαλεκτοποίηση. Μιλούμε για μια γλωσσική μορφή που δεν είναι ακόμη τυποποιημένη, βέβαια, αλλά μπορούμε να τη θεωρούμε ως τον πρόγονο της κοινής καθομιλουμένης που θα χρησιμοποιείται στα αστικά κέντρα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους μετά την Επανάσταση. Για αυτόν τον λόγο, το βιβλίο είναι ιδιαίτερα καλοδεχούμενο, σε μια περίοδο που το ενδιαφέρον των γλωσσολόγων για τα παλαιότερα στάδια εξέλιξης της νέας ελληνικής όλο και αυξάνεται.

Ο τόμος που μας απασχολεί είναι η πρώτη ανθολογία δημωδών πεζών κειμένων που εστιάζεται αποκλειστικά στον 16ο αιώνα. Δεν είναι, όμως, απλώς μια ανθολογία αποσπασμάτων από κείμενα που γράφονταν ή κυκλοφορούσαν (είτε σε χειρόγραφο είτε σε έντυπο βιβλίο) κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα· σημαντικό μέρος του βιβλίου αποτελείται από την εκτενή εισαγωγή, που περιγράφει το ιστορικό, θρησκευτικό, πνευματικό, πολιτιστικό και γλωσσικό υπόβαθρο, τόσο στις ελληνόφωνες περιοχές όσο και στο ευρύτερο ευρωπαϊκό σύνολο. Προσφέρονται, επίσης, σημειώσεις για κάθε ανθολογούμενο κείμενο

και (αν είναι γνωστό) τον συγγραφέα του, καθώς και ένα χρήσιμο γλωσσάριο. Βασισμένο σε μια πλούσια βιβλιογραφία, το βιβλίο είναι άρτια δομημένο και εύχρηστο, παρόλο το βάρος των 873 σελίδων του!

Γιατί είναι τόσο σημαντικός ο 16ος αιώνας; Θα αναφέρω μόνο τρεις λόγους από τους πολλούς που θα μπορούσαν να προσδιοριστούν: Από το 1509 και μετά, αφού τυπώθηκε η πρώτη έκδοση του κρητικού ποιήματος *Απόκοπος* κάποιου Μπεργαδή, αλλά κυρίως από τη δεκαετία του 1520, οι εκδότες και τυπογράφοι της Βενετίας αρχίζουν να ασχολούνται με βιβλία γραμμένα σε δημώδη ελληνικά, προορισμένα για ελληνόφωνους αναγνώστες (και ακροατές). Το νεοελληνικό βιβλίο έχει φτάσει. Ταυτόχρονα, μπορούμε να παρατηρούμε τα πρώτα στάδια της διαμόρφωσης μιας κοινής ελληνικής γλώσσας, περισσότερο στα πεζά κείμενα, λιγότερο στα ποιητικά. Και τρίτο (παραδόξως ίσως, γιατί μιλούσα για την εξέλιξη μιας κοινής, «αποδιαλεκτοποιημένης» γλώσσας), αυτή η περίοδος προετοιμασίας οδηγεί στην Κρητική Αναγέννηση, την πρώτη μεγάλη άνθιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που κάνει την εμφάνισή της την τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα με έργα του Χορτάτση και του Κορνάρου.

Θα μπορούσα να σχολιάσω κι άλλες αρετές του βιβλίου αυτού, αλλά δεν κάνω εδώ βιβλιοκρισία. Σκοπός μου είναι πρωτίστως να προσφέρω θερμά συγχαρητήρια στις κυρίες Καραντζόλα και Τικτοπούλου, και να χαιρετίσω ένα εξαιρετικό βιβλίο που ανοίγει νέους ορίζοντες στην έρευνα, ένα βιβλίο τόσο ωφέλιμο όσο και τερπνό στο διάβασμα.

Declarations

Conflict of interest

The author declares that he has no conflict of interest.

Author's contributions

David Holton oversees the entire writing process. The author read and approved the final manuscript.

Funding

The author declares that no funds, grants, or other support were received during the preparation of this manuscript.

Acknowledgments

No applicable.

Open access statement

This article is open access and distributed under the terms of the Creative Commons-Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) licence, which allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.

Editors' Note

This paper presents the original ideas of the author, and not those of the journal or its editorial board.